

6. Мовний баланс України / [упоряд. О. Медведєв] // Сучасність. – 2007. – № 9. – С. 69–89.
7. Волосевич І. Зв'язок мовної структури з електоральними прихильностями населення (на матеріалі передвиборчих опитувань 1994–2006 років) / І. Волосевич // Урок української. – 2006. – № 11–12. – С. 10–16.
8. Больман І. Мовні війни в Європі : Європейська хартія регіональних або меншинних мов / І. Больман [пер. С. Гринцевич]. – К. : К.І.С., 2007. – 275 с.
9. Марусик Т. Як кияни оскаржують у судах порушення законодавства [Електронний ресурс] / Т. Марусик // Україна мо-
лода. – 2007. – 10 лютого. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua>. – Назва з екрана.
10. Не Будь Байдужим! – Режим доступу: <http://nbb.com.ua>.
11. Тищенко К. Баскійський досвід мовного будівництва / К. Тищенко // Урок української. – 2000. – № 8. – С. 51–56.
12. Ткаченко О. Мова і національна ментальність / О. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 237 с.
13. Ажнюк Б. Уроки двомовності : Ірландія / Б. Ажнюк // Державність української мови і мовний досвід світу : матеріали міжнар. конф. – К., 2000. – С. 13–19.

T. Gumenjuk

TO THE QUESTION OF LANGUAGE STABILITY IN UKRAINE

The article is devoted to the sociolinguistical analysis of language stability in Ukraine. It is concentrated on the factors that form language stability in bilingual situation and examples of its display. The conclusions are built on the basis of sociological questionnaire made in Kyiv. In the author's opinion it's very important for Ukrainians to develop language stability on this stage in order to save their own language and culture.

Keywords: language stability, bilingual situation, sociolinguistics.

УДК 81'242

Дзюбишина-Мельник Н. Я.

СЛОВА-ЗНАКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Сліпе дитя
нещодавно
мати глянути привела
на вишневий цвіт
Кікаку (Еномото),
1660–1707

У статті йдеться про слова-знаки національної культури, виокремлені з-поміж слів із національно-культурним змістом. Автор обґрунтовує значущість слів-знаків національної культури для етнофора та збереження цілісності національної культури. Запропоновано диференціювати слова-концепти, релевантні для національної культури, і слова-концепти, релевантні для цивілізації та маскультури.

Ключові слова: концепт, логосфера, концептосфера, слова-знаки національної культури.

Ще 1994 року з'явилася друком значного обсягу – 35,48 облікових аркушів – хрестоматія творів найрізноманітніших жанрів із назвою «Золотий колосок» [1]. Вона була покликана допомогти вихователям дитячих садків у роботі за загальнодержавною програмою «Дитина». Хрестоматія мала підназву «Своє люблю і знаю» і являла читачеві лише частину текстів, адресованих дитині дошкільного віку, а власне: оригінальні

фольклорні та авторські твори¹. За добрим задумом і мудрим рішенням Міністерства освіти того часу книжка накладом 50000 примірників мала

¹ Одночасно з цією частиною до друку було подано й другу частину під назвою «Квіти Землі», де вміщено перекладні твори. Їх зібрано таким чином, щоб в української дитини склалося по можливості цілісне уявлення про картини світу у дітей інших народів. А проте видавництво «Освіта», якому було доручено видрукування хрестоматії, відхилило цю частину, мотивуючи тим, що задосить і російських перекладів. Отож-бо видавництво прислужилося збереженню деформованої тожсамості нового покоління в уже одержавленій країні.

безкоштовно надійти у всі дитсадки України. І вона надійшла, навіть у Крим та на Донбас. Хоча частина накладу осіла десь у приватних руках. Уже сама підназва частини, де фігурує присвійний займенник (такий важливий для процесу отождасмлення), мала засвідчити, як вважав упорядник – автор цих рядків – ціннісну зорієнтованість добірки. На книжку покладалося завдання якщо не забезпечити, то принаймні сприяти інтеграції дитини в українську народну (представлену фольклорними текстами) та професійну (представлену авторськими текстами) культуру. Цьому ж мали прислужитися і додатки в кінці книжки, особливо 3-й: «Покажчик слів з національно-культурним змістом». Тут було подано 71 слово з відсиланням до творів різних жанрів, причому різної вікової орієнтованості. У передмові автор-упорядник зазначив: «Третій додаток складається з переліку основних слів-знаків національної культури, які доступні вже дошкільнятам. Названі тут поняття мають стати значущими, особливо важливими, сприйматися як рідні, гарні і просто звичні для дитини, що виховується в контексті української культури». Таким чином, з'явилася надія, що діти дошкільних закладів матимуть у своєму лексиконі «гарні слова» як ознаку причетності до української культури, а крім цього – альтернативу «поганим словам», що вже на початок 90-х істотно вульгаризували мову нашої постсовітської зденаціоналізованої (особливо в містах) спільноти. Однак це були ілюзії. Такий очевидний і доступний шанс не було використано. Ми переконалися в цьому, провівши (завдяки вчителям) анкетування серед учнів початкових класів протягом 1997 та 1998 рр. Невтішними були результати асоціативного експерименту, здійсненого другокурсниками НаУКМА серед молоді, у тому числі студентської, на початку XXI ст. Згадані слова-знаки національної культури стали іррелевантними для абсолютної більшості учасників асоціативного експерименту, перестали бути значущими, особливими. Вони вже не промовляли до культурної аури носіїв української мови, залишаючись невпізнаними. Ні дошкільні, ні шкільні, ні вишівські сучасні програми, пов'язані з опануванням української мови, жодним чином не торкаються цієї проблеми. І якщо у ранньому (принаймні у молодшому шкільному віці) ситуацію ще досить легко виправити (як з'ясувалося, достатньо місяця цілеспрямованої праці, щоб означена лексика ввійшла у потрібному ракурсі до свідомості дитини), то згодом досягнути добрих результатів значно важче, адже після 10 років ціннісні орієнтири мовної особистості і загалом особистості значною мірою вже сформовані, тим паче, що можливість ширення впливу у позашкільний період звучується до аудиторії

лише професійно пов'язаної з українською мовою. Ось чому, починаючи з 2002 р., ми скористалися курсом практичної стилістики, обов'язкової в НаУКМА для всіх студентів-гуманитаріїв, аби ознайомлювати із словами-знаками національної культури, їх природою, статусом і станом в українській мові.

Парадокс сучасності полягає в тому, що цей відчужений сегмент українського життя в слові стає дедалі помітнішим для науковців-гуманитаріїв: етнологів, культурологів, когнітологів, психологів, філософів, літераторів і, звичайно ж, – мовознавців. Більше того, значущість для існування в модусі буття, а не споживання певних смислових утворень, зокрема тих, що означені в заголовку статті, долучилися до розвитку, збагачення (ба навіть постання) межових наук, на кшталт психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства, лінгвоконцептології тощо. І, зрозуміло, – самої лінгвістики, а найбільше – стилістики. Усі ці зрушення традиційно пов'язують із сучасним антропоцентризмом у науці загалом, проте ми наголосили б на антропоцентризмі, орієнтованому саме на духовний первень, об'єктивований в культурі, на відміну від матеріального, об'єктивованого в цивілізації. Стосовно порушеної в даній статті теми антропоцентризму слугує своєрідним шлюзом, що відкриває доступ до комунікативної модифікації лексичного (фіксованого у тлумачному словнику) значення слова, або інакше – до слова, актуалізованого в дискурсах, де немалу роль відіграють асоціативні зв'язки соціалізованої особистості. Причому йдеться про історичну тяглість дискурсів, що забезпечують національно-культурну неперервність, а отже, самозбереження етносу / нації. Інтерес до природи й особливостей регулярно модифікованих у комунікативних актах лексичних значень слів уже втілено в чималій кількості робіт, зокрема й в українській лінгвістиці (див. роботи С. Єрмоленка, В. Кононенка, В. Жайворонка, Н. Данилюк, Г. Яворської, О. Цапок та ін.). Проте найфундаментальніші узагальнення можемо знайти у працях Романа Кіся [2]. Для номінації так чи інак модифікованих значень слів (їхній контенціонал) вже закріпився термін концепт, недолік якого полягає в тому, що він багатозначний навіть у когнітології, звідки прийшов. Ми не спинятимемося на огляді різних тлумачень терміна *концепт* [див. напр. 3; 4, 409–418; 5], однак торкнемося тих моментів, які дотичні до з'ясування природи слів-знаків національної культури, тобто предмета дослідження у нашій статті. Головний водорозділ у поглядах на концепт, на нашу думку, полягає між вербалістами та авербалістами (вербально-авербальний підхід передбачає, що у слові маніфестовано лише час-

тину того чи іншого концепта). Ми наведемо факти, що говорять самі за себе. По-перше, це діти «мауглі». Йдеться про стихійно виниклі обставини зростання людиноподібних істот з віку немовляти і протягом 8–10 років у середовищі диких тварин [6]. Після повернення цих істот до людей, попри зусилля психологів олюднити їх, в жодному випадку не сталося якісного стрибка. Так звані діти мауглі, пристосовані до умов життя серед тварин, набули чимало спільних з ними ознак, умінь і властивостей, а отже, здатність мислити, як вони. Однак із мислення рівня тварин не розвинулось людське мислення (до речі, всі ці істоти за кілька років помирали). Ще більш переконливим свідченням омовленості людського мислення став унікальний факт здичавіння камбоджійської дівчинки, що восьмирічною, загубившись у джунглях, прожила там 19 років. Знову потрапивши до своєї родини, вона за два роки так і не набула людської сутності, а найголовніше – не опанувала жодну з двох мов, в оточенні яких формувалася як звичайна дитина до восьми років (див. «Україна молода» – 3 червня 2010 р. – С. 9). По-друге, згадаймо дітей, яких у народі називають *німтурами* (тобто німими). Серед них є такі, що так і не навчилися говорити (це поодинокі випадки) і такі, у яких мовлення розвинулося із затримкою. В обох випадках діти добре розуміють мову і дорослих, і дітей, але саме ту мову, серед якої вони живуть. Згодом починають говорити цією мовою. Якби мислення було авербальним, то можна було б сподіватися від дітей розуміння будь-якої мови, так само, як і говорити вони могли б іншою мовою, а не тією, що чули. Разом із тим, наведені факти аж ніяк не спростовують усі ті види так званого невербального мислення, що їх виявлено і класифіковано [4, 188–212]. Ці факти не суперечать і тому, що механізми мислення і механізми вербалізації – різні [3, 78]. У цьому зв'язку не зайве нагадати про граматичні імпліцитні категорії [7, 83]. По суті, варто говорити про превербальне, лінгвістично зредуковане, неоформлене мислення, на яке здатна лише людина омовлена, та про енциклопедичний (а не лінгвістичний) характер знань, якими вона при цьому оперує. Фактично немає підстав надавати таким явищам того самого статусу, що й омовленим сутностям (концептам) через їхню аморфність як у плані самого змісту, так і в плані його обсягу. Таким чином, ми поділяємо точку зору вербалістів, а тому для нас концепт – це завжди мовно об'єктивовані смислові одиниці, репрезентовані словами, словосполученнями, фразеологізмами і навіть стереотипними предикативними утвореннями – реченнями. Об'єднання цих засобів за спільністю семантики у номінативні поля – як репрезентантів тих чи інших концептів – означає, по суті, функ-

ціональний підхід до релевантних для даної мови смислів. Новизна цього підходу полягає в тому, що, крім парадигматичних, враховано синтагматичні особливості членів поля, як-от у статті Т. Радзівської «Концепт шляху в українській мові» [8] або в дисертаційному дослідженні І. Казимир «Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу» [9]. Дослідження такого штибу виявляють не реєстр концептів, характерних для певної культури, а скорше специфіку структури та елементів концептів, що можуть бути типовими для різних культур і навіть творити універсалії, про що писала свого часу А. Вежбицька [10]. Поряд з такими концептами у кожній культурі існують ще свої національно специфічні концепти. Так, для української культури дуже значущий концепт, який можна іменувати «сон», пов'язаний з оцінкою стану національного життя, причому не лише у бездержавний період, але й сучасний, де-юре державний. Пригадаймо ще Тичинине «Та годі спати!» або «Сучасники, хто розбудить зуміє / Глухих і невидющих» (Є. Маланюк).

У тих випадках, коли концепти не омовлені, тобто не склалися стереотипні засоби їх об'єктивації, варто говорити про факти лакуарності в даній мові, що виявляються при контактуванні з іншою мовою (чи то в усному спілкуванні, чи то в перекладацькій практиці). Фактично підстав для виділення таких концептів немає, хоча в сучасній лінгвокогнітології можна вважати майже панівною думку про повну автономність мислення. Крім усього, ми вбачаємо логічну помилку в тих судженнях щодо співвідношення концепту і дійсності (у т. ч. пов'язаної з існуванням людини), в яких дивовижним чином уживається відображальний та інтерпретативний погляд на характер пізнаних людиною сутностей [3, 34]. Справа в тому, що для відображальних процесів семантичних сегментів (ознак, смислів, заснованих на актуальних для мовця асоціаціях) не потрібен якийсь посередник, адже вони засновані на явищах психічного плану. Інтерпретація ж передбачає якийсь механізм для свого втілення. Таким механізмом, посередником між дійсністю та мисленням, виступає мова. Відображальний підхід до мови цілком узгоджується з авербальним поглядом на концепт, але жодним чином не проливає світло на факт множинності мов, а значить, на відмінності як в омовленні концептів, так і щодо самих концептів у різних мовах. До розмислів над мовою від В. Гумбольдта¹ до Р. Кіся з його польовим пізнанням чукотської мови й теоретичними узагальненнями на під-

¹ Не називаємо, проте пам'ятаємо О. Потєбню, В. Боаса та Е. Сепіра (з їхнім польовим вивченням індіанської мови), Б. Ворфа, Л. Вітгенштейна, Л. Вайсгербера, Й. Тріра та всіх інших, хто бачив у мові засіб моделювання дійсності.

ставі цих знань (що на свіжому матеріалі підтвердили інтерпретативний характер мови), додамо, здавалось, очевидні й прості, а проте досі не задіяні факти щодо мов тварин. Згадаймо хоча б бджіл. Вчені виділили три групи рас: європейська, азіатська та африканська. А проте відома лише одна бджолина мова: це мова танцю. Так само щодо кожного підвиду тварин одного класу. Чи то мавпи, чи то синиці, чи то метелики – між собою кожен вид цих істот спілкується однаково, у них одна мова. Отже, сама по собі потреба у спілкуванні (а принаймні вищі безхребетні та всі хребетні є соціальними істотами [11]) не спричиняється до множинності мов. Множинність саме людських мов зумовлена потребою в упорядкуванні знань, що й забезпечує інтерпретативність (а не відображувальність), втілювана у категоризації та концептуалізації [2, 75]. Упорядкованість же є основою гармонії, до якої завжди прагне людина, оскільки це забезпечує їй морально-духовний комфорт.

Розуміння концепту як сукупності смислів (або сукупності знань про об'єкти пізнання) [12, 410], що можуть актуалізуватися й вибірково, залежно від комунікативних запитів (модифікуючи тим самим значення мовних засобів – їх репрезентантів) виявилось плідним не лише для когнітології. Ми хотіли б наголосити на цьому з огляду на потребу диференційованого підходу до слів (відповідно до теми дослідження, обмежимося ними), в яких по-різному об'єктивовано сам концепт або якісь його складові. Слова, в яких актуалізовано весь концепт або якісь його складові (семантичні сегменти), далі будемо іменувати словами-концептами.

Серед концептів є такі, що релевантні для лінгвокультурології, етнолінгвістики, стилістики. Це фіксовано у багатьох дефініціях концептів, де йдеться лише про вияви духовного життя соціумів, а власне – національну мову (її стилістичний аспект) та національну культуру [див. 3, 73; 4, 411–413; 13, 4–5]. А проте поза увагою залишаються такі сфери життя, як цивілізаційна та маскультурна. Значущі для цих сфер життя концепти можна вважати репрезентантами, умовно кажучи, відповідно *лінгвоцивілізаціології* та *лінгвомаскультурології*. Омовленість концептів є підставою для об'єднання їх у логосферу, що стає надбанням конкретного етносу / нації в цілому. У межах логосфери варто виділяти логосфери національно-культурного, цивілізаційного та маскультурного життя. Кожен мовець може привласнити лише частину логосфери (щоб стати особистістю, в його житті домінуючу роль має відігравати національно-культурний складник логосфери). Привласнена частина логосфери, заснована на особистісному досвіді мовця та його асоціаціях, творить концептосферу.

Отже, концептосфера – це конкретно-множинне поняття (варіантної природи), а логосфера – конструкт (інакше кажучи – інваріант).

Спинимось спочатку на явищах причетних до етнолінгвістики та лінгвокультурології. Принципової відмінності між ними немає, оскільки в обох випадках ідеться про національну культуру. Однак варто розмежувати прояви специфічно національні, народжені з лона етносу, та прояви результату контактування з іншими (національними) культурами [4, 261]. Звичайно, різку межу між ними навряд чи можна провести, оскільки давно запозичені, цілком адаптовані до тієї чи іншої культури чужі нашарування можуть носіями цієї культури ідентифікуватися вже із своїм, питомим. Наведемо приклади з реєстру двох найбільших словників, орієнтованих на слова-концепти української культури [14–15]: *покуть, скриня, троїсті музики, шаровари, отаман, шабля, чебрець, братство / братчик, яничар*. Разом із тим, в кожному із них бракує не менш вагомих специфічно українських слів з національно-культурним змістом, або інакше – слів-концептів. Напр., у словнику «Україна в словах» [15] не знайдемо лексем *толока, кум / кумівство*, а в набагато грубшому словнику «Знаки української етнокультури» [14] бракує слів-концептів *грумада, ярмарок, ліра / лірник*. Наведені лексеми, безсумнівно, репрезентують українську етнокультуру. Для них можна запропонувати термін лінгвоетнеми (за аналогією до лінгвокультуреми). Реєстр лінгвоетнем в обох словниках доповнюють лексеми, пов'язані з поганством і з християнством. Двовір'я українців, про яке писав ще І. Огієнко [16], є найкращим підтвердженням адаптованості концептів, пов'язаних з прийняттям чужої віри.

Окремого словника лінгвокультурологічного плану поки що не створено, проте у згадуваних словниках подекуди такі (слова-концепти) лінгвокультуреми трапляються. Напр. *універсал* – різновид політичного документа, що в українській культурі передбачав актуалізацію знання про чотири універсали Центральної ради 1917–1918 рр. Наведемо приклад лінгвокультуреми з Шевченкового тексту: «візантійство прославлять» («Я не нездужаю, нівроку»). Слово-концепт *візантійство*, крім мистецько-релігійного змісту, в українській культурі означає ще духовне рабство. Має свій особливий семантичний сегмент у концепті й слово *орда*: це означення різних проявів російського імперіалізму в Україні (згадаймо книжку Є. Гуцала «Ментальність орди»), аналогічне у словосполученні *ведмежі обійми*. Порівняємо ще у Т. Шевченка про царя Миколу I: «Неначе з берлоги медвідь виліз» (комедія «Сон»). У совітські часи виробилося чи-

мало слів-концептів, спільних для всіх жителів Російської імперії, як-от: слова *класик, корифей* мали семантичний сегмент «номенклатурний письменник». У Ліни Костенко читаємо: «Болотяні класики кумкають на болоті» («Інкрустації») або «Колись були Орфеї, а тепер корифеї» (там само). Концептом совітського походження можна вважати порядковий числівник *тридцять сьомий*. Порівняйте у Л. Костенко: «Був тридцять сьомий. Він вслухався: кроки». Репрезентантом лінгвокультурного концепту, значущого для різних культур, стала лексема біблійного походження зоря Полин (див. Об'явлення св. Івана Богослова, 8.11), ввібравши семантичний сегмент «чорнобильська трагедія», подібно як прикметник «чорнобильський». У Л. Костенко є, напр., такі рядки в «Інкрустаціях»: «Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?» Лінгвокультурною стали слова-концепти *плебей / плебейство*, що в українській культурі актуалізують семантичний сегмент «ницість зденаціоналізованих маргіналів». Про них Л. Костенко каже так: «Утопленість в морі плебейства – то ще не є демократія» («Інкрустації»).

Як не дивно, але чомусь право бути «квантами знання», як названо концепти упорядниками словника термінів з когнітології [17] (серед яких такі знані фахівці у галузі лінгвокогнітології, як Е. Кубрякова, В. Демьянков), надано винятково явищам, породженим культурним життям спільнот. Порівняйте такі твердження про концепт сучасних російських вчених: це максимально абстрагована ідея «культурного предмету» [18, 272]; це одиниця колективного знання / свідомості (з апеляцією до вищих духовних цінностей), що має мовне втілення і позначене етнокультурною специфікою [19, 70]. В українській лінгвістиці значно менше здобутків у царині лінгвоконцептології, яка розробляється переважно не теоретично, а в прикладному аспекті. Позиції наших дослідників подібні до найбільш усталених у російській науці. Пор.: концепти – це «засоби вираження сутності духовно-культурних цінностей» [13, 3; 20, 10], або: концепт є не лише лінгвістичною, а й лінгвокультурною інформацією. Проте можна навести чимало прикладів концептуального вживання слова, коли завдяки певному контексту (тобто дискурсивно) актуалізується семантичний сегмент концепту, пов'язаний не з духовним життям людини, а з матеріальним, як-от: «Заради грядки люди купляли [стару хату], бо грядка біля хати добра – двадцять соток, і колгоспний сад через межу» (В. Дрозд, «Балада про Сластьона»). Носій совітської (псевдо)культури одразу збагне, у чому цінність садиби, адже за словом *колгоспний* ховається концепт, пов'язаний не лише з увлеченням про колективне господарство, але й із зна-

нням того, що з колгоспного садка можна красити, а якщо він поруч, то це робити дуже зручно. Наведемо ще низку слів, у концепті яких легко впізнаються цивілізаційні, а не культурні смисли: *лікар, суддя, податківець, правоохоронець (міліціонер), дайшник*. На сучасному соціальному зрізі концепти кожного з перелічених слів містять семантичний сегмент «хабарник». Слова *продавець, бармен, офіціант* мають семантичний сегмент такий, як у слові *колгоспний*, проте цей сегмент (смысл, ідея), ускладнений ще одним (смыслом, ідеєю), а саме: «нечесно ставитись до клієнта, обраховувати, обважувати», одне слово – обдурювати його.

Маскультура, як відомо, значною мірою національно нівельоване явище. Воно орієнтовано на гедоністичні запити, що культивуються серед спрIMITIVІзованих людей. Відповідно концепти, якими оперують такі люди, відображають їхні інтереси, смаки, уподобання. Назвемо деякі слова-концепти, що обслуговують маскультуру: *модель, топ-модель, фотомодель, покоївка* (в готелі), *гувернантка, бонна*. Кожне з названих слів припускає актуалізацію семантичного сегмента «повія», а слово *блондинка* – сегмента «дурна».

Слід зазначити, що концепт двох розглянутих щойно типів (дотичних до цивілізації та маскультури) найбільш плинні. Вони чутливі до соціально-політичних умов життя суспільства. Це можна твердити й щодо совітської (псевдо)культури, у тих проявах, де вона була найбільш нівельована. Нам довелося переконатися в цьому, коли студентам було запропоновано визначити мовне чи немовне явище лежить в основі гуморески П. Глазового «Нова п'еса». У творі йшлося про виставу на так звану виробничу тему: «Стіл стоїть на сцені, а за ним сидять мужчини – інженери, вчені. Йде нарада. Йдуть дебати. Виступи. Питання. Так минула друга дія. Так пройшла й остання». Гумореска закінчується тим, що один із глядачів навіть не зрозумів, що побачив «художній твір». Він вирішив, що потрапив на якісь грандіозні збори, а в совітські часи такі збори завершувалися зазвичай концертом, і це була нагорода за добровільно-примусову присутність на зборах. От дідусь і не йшов із зали після закінчення «зборів», чекаючи винагороди. Своє здивування він висловив білетерші: «А концерту після зборів сьогодні не буде?» Жоден студент не те що не зміг визначити мовний чи немовний тут комізм, а просто не зрозумів гумору, оскільки для сучасного молодого покоління невідомий совітський смисловий доважок концепту, захованого у слові *збори* (персонаж, між іншим, переплутав їх з *нарадою*).

Отже, варто розрізняти слова-концепти національно-нівельовані і слова-концепти з національно-культурним змістом (двох видів етно-

та лінгвокультуреми). Усі етнокультуреми об'єднує ознака впізнаваності, прикметності для української культури. Ця ознака однаково релевантна і для носія української культури і для всіх, хто так чи інакше з нею знайомий або перебуває у процесі ознайомлення. А проте серед етнокультурем можна виділити такі, що позначені оцінністю. Її сутність можна визначити як *тожсамість*. Для українця такі етнокультуреми слугують засобом самоідентифікації, об'єднавчим з усіма іншими носіями української культури чинником, а тому аксіологічно сприймаються як *свої, рідні*. Стилістично їх можна кваліфікувати як експресеми (або інакше: експресивно маркована лексика). Саме такі слова-концепти вважаємо знаками національної культури. Найдавніші з них сформувалися в межах народної (очевидно, ще дохристиянської) культури, забезпечуючи тяглість українськості, з одного боку, та слугуючи інкультураційним чинником, – з іншого. Саме тому весь дитячий фольклор просякнутий цим типом етнокультурем, що вже від колискової (отже, на рівні підсвідомості) формували національну тожсамість. Це і сон у червоному *жупанку*, і сивий *віл* (із загадки), що випив води повен діл, і казкові Івасик-Телесик, що рятується на *дубі* (на *яворі*), Царівна-Жаба, що вишиває *рушники* червоними півнями, дід у *червоних чоботях*, який виглядає Козу-Дерезу тощо. Прикметно, що українська авторська література для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку також наповнена словами-знаками національної культури навіть у совітські часи (на відміну від російської: чи то в А. Барто, чи С. Маршака, чи К. Чуковського). Напр., у Анатолія Камінчука: «Ой дуб-дуба, ой дуб-дуба, жолудець під дубом тупа». Слова-знаки національної культури фольклорного походження зазвичай відображають ідеалізоване уявлення про життя народу: це концепти одягу, страв, музичних інструментів, істот, рослин, краєвиду, предметів побуту тощо. Доповнення номінативних полів концептів знаками з авторської літератури (тобто професійної культури) нечисленні (хоча й дуже ваговиті), як-от: Шевченкові *хруці*, *чорнобривці* П. Сингаївського, *мальви* Р. Іваничука, *червона рута* В. Івасюка.

Не менш важливе значення для національної тожсамості мають слова-знаки національної культури, не пов'язані з ідеалізацією українського життя. Незрідка вони породжені його трагічними сторінками. Частина з них походить з народної культури, а частина – з професійної. Це, напр., назви знакових подій (на кшталт, *Берестечко*, *Крути*), знакових постатей (кн. *Володимир*, *Іван Мазепа*, *Тарас Шевченко*, *Степан Бандера*, *Ліна Костенко*), знакових навчальних закладів (*Острозька академія*, *Києво-Могилянська*

академія), знакові імена (*Богдан*, *Тарас*, *Леся*), концепт-образ козака-характерника – (*Мамай*) тощо. Здебільшого носії української культури усвідомлюють роль таких концептів для свого національного життя, про що, зокрема, свідчить їх згадуваність і в художніх текстах, і в публіцистичних. Власне, перетворення слів різної семантики не просто на слова-концепти (і творення з ними відповідних номінативних полів), а на знакову лексику відбувається у процесі зростання національного самоусвідомлення, тобто із формуванням політичного первня в надрах етносу. Індиферентність сучасного українства, зруйнованого тривалим колоніальним статусом України (що де-факто триває), посилене глобалізаційними процесами, є однозначним свідченням занепаду суспільства, яке закономірно йде в парі з деморалізацією, депресією та агресивністю.

Словник слів-знаків національної культури

Слова, що походять з народної культури (а власне, фольклору):

1. Ідеалізований одяг: (*біла, вишита*) *сорочка*, *вінок*, *жупан*, *кептар*, *кожух*, *червоні чоботи* (*чобітки*).
2. Ідеалізована їжа: *бориц*, *вареники*, *пиріжок*, *паляниця*, *пампушки*.
3. Ідеалізований побут: *рушник* (*вишитий*), *піч* (*біла, розмальована*), *гличик*, *горня*, *дзбан*.
4. Ідеалізований краєвид: (*біла*) *хата*, *садок* (рідко – *сад*), *криниця*, *кладка*, *ставок*, *вітряк*, *млин*, *гай*, *діброва*, *луг*, *стен*.
5. Слова культурно-історичного змісту: *Січ*, *Дніпро*, *Карпати*, *козак*, *кобза*, *бандура*, *бандурист*, *чумак*, *Мамай*, *писанка*, *кутя*.
6. Ідеалізовані істоти: *лелека*, *ластівка*, *жайворонок*, *зозуля*, *соловей*, *голуб*, *горлиця*, *кінь*, *віл*.
7. Ідеалізовані рослини: *дуб*, *тополя*, *смерека*, *верба*, *явір*, *ясен*, *калина*, *волошки*, *соняшник*, *барвінок*, *рожа*, *жито*, *пишениця*, *мак*, *ряст*, *рута-м'ята*, *васильки*.
8. Ідеалізовані музичні інструменти: *сопілка*, *трембіта*, *кобза*, *бандура*, *цимбали*.

Професійна культура (авторська література, мистецтво, історія):

1. Ідеалізовані істоти: *хруці* (Тарас Шевченко).
2. Ідеалізовані рослини: *чорнобривці* (Петро Сингаївський), *мальви* (Роман Іваничук), *червона рута* (Володимир Івасюк).
3. Знакові постаті: *Ілля Муромець*, кн. *Олег*, кн. *Ольга*, кн. *Володимир*, кн. *Ярослав Мудрий*, кн. *Данило Галицький*, *Богдан Хмельницький*, *Іван Мазепа*, *Григорій Сковорода*, *Тарас Шевченко*, *Іван Франко*, *Леся Українка*, *Симон Пет-*

люра, Михайло Грушевський, Степан Бандера, Ліна Костенко, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл.

4. Знакові навчальні заклади: *Острозька академія, Києво-Могилянська академія.*

5. Знакові організації: *Руська трійця, Кирило-Мефодіївське братство.*

6. Знакові твори, книжки, документи: *Слово о полку Ігоревім, Руська правда, Острозька біблія, Конституція Пилипа Орлика, Кобзар.*

7. Знакові міста: *Київ, Чернігів, Галич, Львів, Острог, Батурич, Чигирин.*

8. Знакові імена: *Богдан(а), Тарас, Леся.*

9. Назви знакових споруд: *Софія (Київська), Золоті ворота.*

10. Знакові історичні події: *Берестечко, Крути.*

11. Знакові місця: *Чернеча гора, Замкова гора (Львів), Майдан.*

1. Золотий колосок. – Ч. 1 : Своє люблю і знаю. – К. : Освіта, 1994. – 623 с.
2. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Роман Кісь. – Л. : Літопис, 2002. – 303 с.
3. Попова З. Д. Когнитивна лінгвістика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : Восток-Запад, 2007. – 315 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
5. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. Данилюк. – Луцьк : Волинський нац. ун-т, 2010. – 511 с.
6. Поршнева Б. Ф. О чем говорят эти факты / Б. Ф. Поршнева // Знание – сила. – 1955. – № 11. – С. 20–22.
7. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Ленинград : Наука, 1972. – 216 с.
8. Радзівська Т. В. Концепт шляху в українській мові : поєднання ідей простору і руху / Т. В. Радзівська // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 17–26.
9. Казимир І. І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. І. Казимир. – Харків: Харківський держ. ун-т, 2007. – 19 с.
10. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.
11. Плюсин Ю. М. Проблемы биосоциальной эволюции / Ю. М. Плюсин. – Новосибирск : Наука, 1990. – 323 с.
12. Серебрянников Б. А. Роль человеческого фактора в языке : язык и мышление / Б. А. Серебрянников ; [ред. В. М. Солнцев]. – М. : Наука, 1988. – 245 с.
13. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 326, [1] с.
14. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
15. Україна в словах : мовознавчий словник-довідник. – К. : Просвіта, 2004. – 703 с.
16. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
17. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
18. Красных В. «Свой» среди «чужих» : миф или реальность / В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
19. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 70–85.
20. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

N. Dzjubyshyna-Melnyk

WORDS ARE SIGNS OF THE NATIONAL CULTURE

The article deals with the problem of words which are national culture's signs and are taken from the number of words with national cultural sense. The author improves the significance of words-signs of the national culture for the ethnophore and integrity keeping of the national culture. It offered to differentiate words-concepts which are relevant for the national culture and words-concepts which are relevant for civilization and mass culture.

Keywords: concept, logosphere, concept's sphere, words-signs of the national culture.